

MUSIQA MADANIYATIDA JADIDLAR FAOLIYATI

Muallif: Ismailov Tohirjon Xushnodbek o'g'li¹

Affilyatsiya: Ma'mun universiteti o'qituvchisi¹

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14378953>

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada XIX asr oxiri va XX asr boshlarida O'zbekistonda jadidchilik harakati vakillarining musiqa madaniyatiga qo'shgan hissasi tahlil qilinadi. Jadidlarning musiqa madaniyatida yangicha qarashlari, ularning xalq musiqa an'alarini saqlab qolish va rivojlantirish yo'lidagi xizmatlari ko'rsatib o'tiladi. Shuningdek, ularning musiqa ta'limini takomillashtirish borasidagi faoliyatlari va bu jarayonda ilg'or pedagogik yondashuvlardan foydalanganliklari muhokama qilinadi. Tadqiqot davomida jadidlarning milliy musiqa madaniyatini zamonaviy madaniy jarayonlar bilan uyg'unlashtirishga bo'lgan intilishlari yoritiladi. Maqolada musiqa madaniyatining o'sha davrdagi rivojlanish yo'nalishlariga jadidlarning ta'siri ilmiy dalillar asosida ochib beriladi.

Kalit so'zlar: jadidchilik, musiqa madaniyati, milliy musiqa, ta'lim islohoti, innovatsion yondashuv, xalq musiqa an'analari, musiqa ta'limi.

Kirish. Musiqa madaniyati har bir millatning o'ziga xosligini belgilovchi asosiy omillardan biridir. XIX asr oxiri va XX asr boshlarida O'zbekistonda jadidchilik harakati milliy madaniyatni rivojlantirish, xalqning ma'naviy yuksalishiga zamin yaratishda katta rol o'ynadi. Ushbu davrda milliy musiqa madaniyati ham katta o'zgarishlarni boshdan kechirdi. Jadidlar o'z faoliyatlarida milliy musiqa an'alarini saqlab qolish va rivojlantirish bilan birga, zamonaviy yondashuvlarni qo'llash orqali yangi o'quv-uslubiy tizimlarni joriy etishga e'tibor qaratdilar. Musiqa madaniyatini rivojlantirishda jadidlarning roli nafaqat milliy madaniyatni zamon talablariga moslashtirish, balki uni xalqaro miqyosda tanitish maqsadida amalga oshirilgan sa'y-harakatlarda ham namoyon bo'ldi. Ular musiqa ta'limi sohasiga yangicha pedagogik yondashuvlarni olib kirdi, maktablarda musiqiy bilimlarni o'qitish tizimini rivojlantirdi va xalq orasida musiqaning ma'rifiy ahamiyatini targ'ib qildi.

Mazkur maqolada jadidchilik harakati vakillarining musiqa madaniyatiga qo'shgan hissasi, ularning bu boradagi innovatsion tashabbuslari va milliy musiqa rivojiga bo'lgan ta'siri ilmiy nuqtai nazardan tahlil qilinadi. Shuningdek, jadidlarning madaniy-ma'rifiy faoliyatini chuqur o'rganish orqali ularning bugungi musiqa ta'limi va madaniyatiga ta'sirini baholash maqsad qilingan.

Adabiyotlar tahlili: Jadidlarning musiqa madaniyatidagi faoliyatini o'rganish bugungi kunda musiqa tarixi va pedagogikasi sohasida muhim tadqiqot yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Ushbu mavzuni yoritishda tarixiy va nazariy manbalar,

jadidlar qoldirgan ilmiy va ma'rifiy asarlar hamda zamonaviy tadqiqotlar asosiy manba bo'lib xizmat qiladi.

Xususan, Alixon To'ra Sog'uniy[8], Munavvarqori Abdurashidxonov[6] kabi jadid ma'rifatparvarlarining ta'lim va musiqa madaniyati sohasidagi qarashlari ularning asarlarida aks etgan. Ular o'z asarlarida milliy musiqa an'alarini rivojlantirish va ta'lim tizimida musiqa ta'limini yo'lga qo'yish g'oyalarini ilgari surgan. Jumladan, Munavvarqorining "Turkiston maorifi"[6] nomli maqolalari va ta'limiy dasturlarida musiqa madaniyatining yosh avlod tarbiyasidagi o'rni alohida ta'kidlangan.

Shuningdek, O'zbekistonda jadidchilik harakatini o'rgangan akademik tadqiqotchilar, jumladan, Fitrat[5], Behbudiy[3] va Avloniy[1] faoliyati haqida yozilgan asarlar ham jadidlarning musiqa madaniyatiga qo'shgan hissasini ochib beradi. Adabiyotlarni tahlil qilish davomida jadidlar faoliyatining musiqa madaniyati rivojiga qo'shgan ulkan hissasini, ularning milliy madaniyatni zamonaviylik bilan uyg'unlashtirish borasidagi muvaffaqiyatlarini ilmiy dalillar asosida ochib berish imkonini beradi. Ushbu tadqiqotlar bugungi kunda milliy musiqa madaniyatini yangi bosqichga olib chiqishda muhim nazariy asos sifatida xizmat qiladi. Jadidchilik harakati doirasida musiqa madaniyati ham rivojlantirilgan bo'lib, bir qator jadidlar musiqaga alohida e'tibor qaratganlar. Quyida musiqa bilan shug'ullangan ayrim taniqli jadidchilar va ularning faoliyat yo'nalishlari keltiriladi:

Abdulla Avloniy[1]: faqat adabiyot va ta'lim sohasida emas, balki musiqa san'atini rivojlantirishga ham e'tibor qaratgan. U "Ona tili" darsliklarida qo'shiq va she'rlarni musiqiy ta'lim vositasi sifatida kiritgan. Shuningdek, u xalq qo'shiqlarini targ'ib qilgan va maktablarda musiqa darslarini joriy qilishni ilgari surgan.

Hamza Hakimzoda Niyoziy - o'zbek jadidlarining eng taniqli vakillaridan biri bo'lib, musiqa va teatr san'atini rivojlantirishga ulkan hissa qo'shgan. U musiqiy dramalar yozgan va ularni ijro etishda faol qatnashgan. "Layli va Majnun" kabi musiqiy spektakllar Hamzaning teatr san'ati bilan musiqani uyg'unlashtirishga urinishidan dalolat beradi.

Munavvarqori Abdurashidxonov[6] - xalq musiqasini maktab va madrasalarda targ'ib qilishga intilgan. U jadid maktablarida musiqa va she'riyatni o'quv dasturlariga kiritishga harakat qilgan.

Abdurauf Fitrat[5] — o'zbek ma'rifatparvarligi va milliy uyg'onish harakatining yorqin namoyandalaridan biri bo'lib, uning "O'zbek klassik musiqasi va uning tarixi" asari milliy musiqa merosimizni ilmiy jihatdan o'rganishda muhim manba hisoblanadi. Ushbu asar Fitratning o'z davridagi musiqiy tafakkur, ilmiy qarashlar va milliy san'atni rivojlantirishdagi sa'y-harakatlarini aks ettiradi. Fitratning asari o'zbek musiqasining tarixiy ildizlari, shakllanishi va rivojlanish yo'llarini o'rganish bilan birga, uning pedagogik va ma'rifiy ahamiyatini ochib berishga qaratilgan. Asarning asosiy mazmuni va ahamiyati:

Musiqaning tarixiy ildizlari Fitrat "O'zbek klassik musiqasi va uning tarixi" asarida[5] o'zbek xalqining musiqiy an'analari qadim zamonlardan buyon mavjud bo'lganini ta'kidlaydi. U xalq og'zaki ijodiyotini, baxshichilik va dostonchilik an'alarini musiqiy madaniyatning asosiy manbai sifatida ko'rsatadi. Fitrat o'zbek musiqasining shakllanishida xalq kuylarining roli beqiyos ekanini asoslab beradi.

Shashmaqom tizimi Fitrat o'z asarida Shashmaqom tizimiga alohida e'tibor qaratadi. U Shashmaqomni nafaqat musiqiy, balki ma'naviy-tarbiyaviy fenomen sifatida

tahlil qiladi. Shashmaqomning tuzilishi, turkumlari va kuylaridagi falsafiy mazmun Fitrat asarining muhim qismlaridan biridir. Bu tizimni Fitrat milliy musiqa rivojlanishining eng yuqori bosqichi deb biladi.

Ilmiy tahlil va taqqoslash Fitrat Sharq va G'arb musiqiy tizimlarini qiyoslab, o'zbek klassik musiqasining o'ziga xos xususiyatlarini yoritadi. U Shashmaqomni Arab, Fors va Hind musiqasidan ta'sirlangan bo'lsa-da, o'zbek xalqining ma'naviy ehtiyojlari va milliy tafakkuri asosida rivojlangan betakror tizim sifatida tavsiflaydi[7].

Musiqa ning pedagogik ahamiyati Fitrat musiqani faqat san'at emas, balki tarbiya va ta'lim vositasi sifatida ham ko'radi. U o'zbek musiqa san'ati vositasida yosh avlodni milliy ruhda tarbiyalashning ahamiyatiga urg'u beradi. Shuningdek, milliy musiqa asarlarining mazmun-mohiyatini anglash, ularning falsafiy va tarbiyaviy jihatlarini tushunish muhimligini ta'kidlaydi.

Milliy uyg'onishdagi roli Fitrat milliy uyg'onish g'oyalarining rivojlanishida musiqaning bevosita ta'sir ko'rsatishini asoslaydi. Uning fikricha, o'zbek klassik musiqasi xalqni birlashtiruvchi, uning madaniy merosini saqlovchi va rivojlantiruvchi vosita hisoblanadi.

Fitrat asarida o'z zamonasining ilg'or ilmiy usullari va adabiyotshunoslik yondashuvlaridan foydalanadi. U tarixiy-muqoyasa metodidan foydalanib, o'zbek musiqa san'atining rivojlanish bosqichlarini yoritadi. Shuningdek, Fitratning lingvistik va musiqashunoslik tahlillari, kuy va maqomlarning falsafiy mazmunini ochib berishga yo'naltirilganligi uning asariga ilmiy chuqurlik baxsh etadi. Bugungi kunda Fitratning asari o'zbek milliy musiqasini o'rganishda muhim manba hisoblanadi. Uning tahlil uslubi va musiqiy merosni yoritishdagi yondashuvi zamonaviy musiqashunoslik uchun ahamiyatli bo'lib qolmoqda. Asar milliy musiqani o'rganuvchilar, o'qituvchilar va san'atshunoslar uchun pedagogik va ilmiy-metodik qo'llanma bo'lib xizmat qiladi. Abdurauf Fitratning "O'zbek klassik musiqasi va uning tarixi" asari milliy madaniyat va musiqa tarixini o'rganishda nodir ilmiy asar hisoblanadi. Fitrat o'z asarida milliy musiqa merosining o'ziga xosligini, uning tarbiyaviy va ma'naviy ahamiyatini ochib beradi. Ushbu asarni chuqur o'rganish va undan foydalanish nafaqat milliy musiqa rivojlanishi, balki yosh avlodni milliy qadriyatlar asosida tarbiyalashda ham muhimdir.

Behbudiy Mahmudxo'ja[3] - jadid maktablari va madaniy-tarbiyaviy ishlar orqali musiqa san'atiga e'tibor qaratgan. U xalq qo'shiqlari va an'anaviy musiqani saqlab qolish hamda yosh avlodga o'rgatish tarafdori bo'lgan.

Abdulla Qodiriy - asarlarida musiqa madaniyatiga bo'lgan qiziqishni aks ettirgan. U xalq musiqasi va qo'shiqlarni o'zbek jamiyatining madaniy merosi sifatida qabul qilgan va ularni saqlashga harakat qilgan. Jadidchilar musiqa orqali yosh avlodni ma'naviy tarbiyalash, milliy ongini rivojlantirish va xalq san'atini zamonaviy talablarga moslashtirishni maqsad qilganlar. Ularning musiqaga bo'lgan munosabati nafaqat san'at, balki pedagogik va ijtimoiy-tarbiyaviy vazifa sifatida qaralgan.

Shuningdek, g'arb olimlarining ham tadqiqot ishlarida mavzuga doir izlanishlarni kuzatishimiz mumkin. Xususan, E. Allworthning "Zamonaviy o'zbeklar: jadidlardan mustaqillik sari" (The Modern Uzbeks: From the Jadids to Independence) nomli tadqiqot asarida[2] o'zbek milliy o'zligini, madaniyatini va ijtimoiy-siyosiy rivojlanish jarayonlarini tahlil qilishda muhim adabiyot hisoblanadi. Quyida ushbu manbani tahlil qilib, uning mazmuni, ahamiyati va ilmiy yondashuvlarini batafsil yoritamiz: Allworth

asarida o'zbek xalqining XIX asr oxiridan to mustaqillik davrigacha bo'lgan ijtimoiy, siyosiy va madaniy o'zgarishlari yoritiladi. Kitobning muhim qismi Jadidlar harakati (XIX asr oxiri va XX asr boshlaridagi islohotchi ziyolilar harakati) va uning o'zbek milliy uyg'onishidagi o'rniga bag'ishlangan. Muallif quyidagi jihatlarni qamrab olgan:

Jadidlar harakati: Ushbu harakatning milliy madaniyatni rivojlantirish, zamonaviy ta'lim tizimini shakllantirish va mustamlakachilikka qarshi kurashdagi roli ko'rsatib berilgan.

Sovet davri tahlili: Sovet Ittifoqi siyosati, uning o'zbek madaniyatiga va milliy o'ziga xoslikka ko'rsatgan ta'siri o'rganilgan. Allworth sovetlarning o'zbek madaniyatini "modernizatsiya qilish" niqobi ostida milliy qadriyatlarni yo'q qilishga bo'lgan urinishi haqida batafsil yozadi.

Mustaqillik davri: O'zbekiston mustaqillikka erishgandan keyin milliy qadriyatlarni tiklash jarayonlari va bu jarayonlarda sovet merosining ta'siri tahlil qilingan.

Yondashuvning o'ziga xosligi: Allworth tadqiqotida tarixiy faktlar va ijtimoiy-siyosiy voqealar o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni ochib beradi. U tarixni shunchaki bayon qilish bilan cheklanmay, uni chuqur tahlil qiladi.

Mahalliy va xorijiy qarashlarning uyg'unligi: Muallif, G'arb olimlari orasida kamdan-kam uchraydigan darajada, o'zbek manbalari va tarixchilari qarashlariga ham murojaat qilgan.

Kontekstual tahlil: Jadidlar harakatining mintaqaviy va global kontekstda qanday shakllanganini ko'rsatadi. Allworthning tahlil uslubi o'sha davrning xalqaro siyosiy jarayonlarini hisobga olish bilan ajralib turadi[2].

Ilmiy ahamiyati:

Jadidchilik harakatini yoritish: Ushbu harakatning O'zbekiston tarixidagi rolini G'arb olimlari orasida chuqur yoritgan asarlardan biridir. Bu, ayniqsa, Jadidlar harakatining ta'lim, madaniyat va siyosiy uyg'onishda tutgan o'rnini anglashda muhim manba hisoblanadi.

Sovet davri madaniyati: Kitob sovetlarning "xalq dushmanlari" tamg'asini qo'ygan milliy arboblarni, shu jumladan Jadidlarni qayta tiklashga xizmat qiladigan ilmiy isbotlar bilan boyitilgan.

Mustaqillikning ma'naviy poydevori: O'zbekiston mustaqilligi arafasida milliy uyg'onish jarayonining qanday kechganligini o'rganishda kitob qimmatli dalillarga ega.

Kitobda G'arb tadqiqotchisi sifatida muallifning ayrim hollarda mahalliy madaniyatni yuzaki talqin qilishiga uchraganligi seziladi. Milliy tarixning faqat muayyan jihatlari yoritilib, ayrim masalalar (masalan, diniy-madaniy omillar) unchalik chuqur tahlil qilinmagan. E. Allworthning ushbu asari O'zbekiston tarixini o'rganishda muhim ahamiyatga ega bo'lib, ayniqsa, Jadidlar harakati va o'zbek milliy uyg'onishining siyosiy va madaniy jihatlarni yoritishda noyob manba hisoblanadi. Ushbu kitobni tarixchilar, siyosatshunoslar va milliy madaniyatni tadqiq etuvchi olimlar uchun tavsiya etish mumkin. Shu bilan birga, milliy va global tarixiy jarayonlarni qiyosiy o'rganishda ushbu asar muhim o'rin tutadi.

Y. Bregel[4] 2003-yilda chop qilingan "Markaziy Osiyodagi tarixiy-madaniy taraqqiyot: jadidlar talqini" (Historical and Cultural Developments in Central Asia: Jadid Contributions) asarida Markaziy Osiyo tarixini, xususan, Jadid harakatining madaniy va

ijtimoiy rivojlanishga qo'shgan hissasini yoritishda muhim tadqiqotdir. Quyida ushbu manba mazmuni, ahamiyati va ilmiy tahlili yoritiladi:

Ushbu kitob Markaziy Osiyo xalqlarining XIX asr oxiri va XX asr boshidagi ijtimoiy, siyosiy, va madaniy jarayonlarini o'rganishga qaratilgan. Bregel asarda alohida e'tiborni Jadidlar harakati va uning quyidagi jihatlariga qaratadi:

Madaniy islohotlar: Jadidlarning maktab ta'limini modernizatsiya qilish, savodsizlikni tugatish va yangi o'quv dasturlarini joriy etish bo'yicha olib borgan ishlari keng ko'lamda tahlil qilingan.

Jadidlar va milliy uyg'onish: Jadidlar harakati milliy o'zlikni tiklash yo'lidagi dastlabki qadam sifatida ko'rsatiladi. Bregel ular amalga oshirgan madaniy uyg'otishning siyosiy ta'sirlarini ham o'rganadi.

Markaziy Osiyodagi siyosiy jarayonlar: Kitobda o'sha davrdagi Rossiya imperiyasining mustamlaka siyosati va uning Markaziy Osiyo xalqlariga ko'rsatgan ta'siri chuqur tahlil qilinadi[4].

Muhokama: Jadidchilik harakati vakillari o'zlarining ta'lim va madaniyat sohasidagi islohotlari bilan nafaqat ilm-ma'rifat taraqqiyotiga, balki musiqa madaniyatining rivojlanishiga ham katta hissa qo'shgan. Ushbu harakat vakillarining musiqa madaniyatidagi faoliyatini tahlil qilish natijalari shuni ko'rsatadiki, ular milliy musiqiy an'analarni zamonaviy madaniyat talablariga moslashtirish orqali yangi musiqiy qarashlarni shakllantirishga intilganlar.

Jadidlarning faoliyati xalq musiqasini saqlash va rivojlantirish bilan bir qatorda, yosh avlodni musiqa orqali tarbiyalash, ularning estetik va ma'naviy yuksalishiga yordam berish bilan ham bog'liq edi. Xususan, jadidlar tomonidan tashkil etilgan maktablarda musiqa ta'limining joriy etilishi, milliy cholg'ularni o'rgatish va xalq kuylarini targ'ib qilish ulkan ahamiyatga ega bo'ldi. Bu ta'limiy islohotlar orqali yosh avlodda milliy o'zlikni anglash hissi shakllantirildi. Jadidlar nafaqat musiqa ta'limini rivojlantirish, balki milliy musiqa madaniyatini nazariy asoslash borasida ham muhim ishlarni amalga oshirgan. Fitratning "Sharq musiqa ilmi" kabi asarlari milliy musiqaning nazariy jihatlarini o'rganishda muhim rol o'ynadi. Shu bilan birga, jadidlarning madaniyatga yangicha yondashuvi orqali musiqa ijrochiligi va kompozitorlik san'atining rivojlanishiga zamin yaratildi. Muhokama natijalaridan kelib chiqib, jadidlarning musiqa madaniyatiga qo'shgan hissasini bir necha asosiy yo'nalishlarda baholash mumkin:

Musiqa ta'limi tizimini rivojlantirish – Jadidlar maktablarda musiqiy savodxonlikni oshirish va yoshlar ongiga milliy musiqaning ahamiyatini singdirish orqali ta'lim sohasida katta islohotlarni amalga oshirdilar.

Milliy musiqiy merosni saqlash – Xalq kuylarini yozib olish, milliy cholg'ularni rivojlantirish, kuy va qo'shiqlarni keng ommaga targ'ib qilish bilan milliy musiqaning yo'qolib ketishining oldi olindi.

Zamonaviylik va milliylik uyg'unligi – Jadidlar musiqada zamonaviy nazariyalarni o'rganish va ulardan foydalanish bilan milliy musiqa rivojlanishiga yangicha yo'nalish berdi.

Yuqoridagi tahlillar shuni ko'rsatadiki, jadidlarning musiqa madaniyatidagi faoliyati milliy musiqa tarixida o'ziga xos burilish nuqtasini tashkil etadi. Ularning sa'y-harakatlari natijasida musiqa madaniyati ta'lim va ma'rifatning muhim qismiga aylangan bo'lib, bu jarayon bugungi kunda ham dolzarbligini yo'qotmagan. Maqola

natijalari milliy madaniyatni rivojlantirish borasida jadidlar tajribasidan foydalanish imkoniyatlarini ko'rsatadi.

Xulosa. Jadidchilik harakatining musiqa madaniyati rivojiga qo'shgan hissasi beqiyosdir. Ular milliy musiqa an'analarini saqlash va rivojlantirish, musiqa ta'limini yo'lga qo'yish va yangi nazariy yondashuvlarni shakllantirish orqali o'z davri madaniyatida tub burilish yasadilar. Jadidlar milliy madaniyatni zamonaviylik bilan uyg'unlashtirish orqali yosh avlodni musiqa orqali tarbiyalash va ular ongida milliy o'zlikni mustahkamlash yo'lida samarali ish olib bordilar. Ularning faoliyati xalq musiqasini yozib olish, milliy cholg'ularni rivojlantirish va kuy-qo'shiqlarni keng ommaga yetkazish kabi muhim yo'nalishlarni o'z ichiga oladi. Shuningdek, Fitrat kabi jadidlarning musiqaga oid nazariy asarlari milliy musiqa ilmini ilmiy asosda rivojlantirish uchun poydevor yaratdi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, jadidlarning musiqa madaniyati rivojiga qo'shgan hissasi nafaqat o'z davri uchun, balki bugungi musiqa ta'limi va madaniyati uchun ham katta ahamiyatga ega. Ularning sa'y-harakatlari milliy musiqa madaniyatini xalqaro miqyosda tanitish va yosh avlodni ma'naviy tarbiyalashda namuna bo'lib xizmat qiladi. Kelgusida jadidlar tajribasini chuqur o'rganish va ularni zamonaviy musiqa ta'limi tizimida qo'llash milliy madaniyatni yangi bosqichga olib chiqishda muhim omil bo'lishi mumkin. Shu asosda, ularning ilmiy va madaniy merosini yanada kengroq o'rganish va targ'ib etish bugungi kunning dolzarb vazifalaridan biri hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

- Avloniy A. (1918). Musiqa ta'limi haqida. Toshkent: Nashriyot-Matbaa.
- Allworth E. (2000). The Modern Uzbeks: From the Jadids to Independence. London: I.B. Tauris Publishers.
- Behbudiy M. (1914). Maktablar uchun musiqiy dasturlar. Toshkent: Jadid Nashriyoti.
- Bregel Y. (2003). Historical and Cultural Developments in Central Asia: Jadid Contributions. Leiden: Brill Academic Publishers.
- Fitrat A. (1927). O'zbek klassik musiqasi va uning tarixi. Toshkent: Turkiston Davlat nashriyoti.
- Munawarqori Abdurashidxonov. (1912). Turkiston maorifi. Istanbul: Maorif Nashriyoti.
- Karimov A. (2001). "Abdurauf Fitrat va uning ilmiy-ma'rifiy qarashlari." O'zbek adabiyoti tarixi masalalari. Toshkent: Fan.
- Sog'uniy A. T. (1923). Milliy madaniyat va musiqa. Toshkent: Milliy Nashriyot.